

بسم الله الرحمن الرحيم

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی

گروه حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد (M.A.)

گرایش فقه و حقوق اسلامی

موضوع

بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه

استاد راهنما

دکتر زهره حاجیان

استاد مشاور

دکتر راضیه قاسمی

نگارش

زینب حاجیلو

اسفند ۱۳۹۴

وزارت علوم تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی

گروه حقوق

گرایش فقه و حقوق اسلامی

تأییدیه‌ی اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه‌ی دفاع از پایان‌نامه

کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه‌ی نهایی پایان‌نامه‌ی خانم زینب حاجیلو تحت عنوان

بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه

را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه‌ی کارشناسی

ارشد پیشنهاد می‌کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	سرکار خانم دکتر حاجیان	استادیار	
۲- استاد مشاور	سرکار خانم دکتر قاسمی	دکتر	
۳- استاد داور	جناب آقای دکتر نجاری	دکتر	
۴- استاد داور	جناب آقای دکتر بنی طباطبائی	دکتر	
۵- مدیر گروه	جناب آقای دکتر مقامی	استادیار	

تقدیم به:

خدایی که آفرید

جهان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را

و به کسانی که عشقشان را در وجودم دیدم.

تقدیر و تشکر:

تختین پاس و ستایش از آن خداوندی است که بنده می کو چکش را در دیای سیکران اندیشه، قطره ای ساخت
تا وسعت آن را از دریچه ی اندیشه های ناب آموزگارانی بزرگ به تماشایند. لذا اکنون که در سایه سار بنده
نوازی هایش پایان نامه ی حاضر به انجام رسیده است، بر خود لازم می دانم تا مراتب پاس را از بزرگوارانی به جا
آورم که اگر دست یاریگردان نبود، هرگز این پایان نامه به انجام نمی رسید.
ابتدا از استاد گرانقدرم سرکار خانم دکتر حاجیان که زحمت راهنمایی این پایان نامه را بر عهده داشتند، کمال
پاس را دارم.

از استاد عالی قدرم سرکار خانم دکتر قاسمی که زحمت مشاوره این پایان نامه را متحمل شدند، صمیمانه
تشکر می کنم.

پاس آخر را به مهربانترین همراه زندگیم، همسر عزیزم تقدیم می کنم که حضورش در
فضای زندگیم مصداق بی ریای سخاوت بوده است.

چکیده:

اختلاف در دیه و قصاص مرد و زن از موضوعات مورد بحث دوره های اخیر بوده و هست تغییر در دیدگاه ها و نگرش های عمومی درباره ی زن و مرد و حضور پررنگ زنان در عرصه ی فعالیت های اقتصادی باعث شده که این موضوع در قرون اخیر ابعاد وسیع تر و جدی تری پیدا کند. عده ای این تفاوت را ناشی از کم ارزش شمردن جان و حق حیات زن می دانند عده ای هم این تفاوت را عادلانه و با توجه به تأثیر نقش زن در عرصه های اقتصادی جامعه می دانند. تردیدها و نظریات متفاوتی که در این زمینه مطرح شده باعث شد که این موضوع را برای بررسی انتخاب کنیم و مصادیق و احکام فاضل دیه را مورد بررسی قرار دهیم. مقصود از تعبیر فاضل دیه در کلمات فقها مقدار مازاد بر دیه ی مجنی علیه در فرض متفاوت بودن دیه ی او با قاتل است مانند جایی که قاتل مرد و مقتول زن باشد که در این حالت اولیای دم زن باید نصف دیه ی کامل را که مازاد بر دیه ی زن است به اولیای مرد بدهند و سپس او را قصاص کنند. در این پایان نامه در پی آن هستیم که مشخص کنیم تفاوت بین زن و مرد در قصاص و دیه بر چه اساسی است. همچنین با بیان مصادیق فاضل دیه و تحلیل مبانی آن در کتاب و سنت و نقد و بررسی آرای فقها و دلایل نظریات آن ها این موضوع را ریشه یابی کرده و مورد بررسی قرار می دهیم. علاوه بر این، مسائلی مانند ضرورت ردّ فاضل دیه قبل از قصاص، امکان اجبار اولیای دم به پذیرش دیه و انصراف از قصاص و یا پرداخت فاضل دیه از بیت المال در فرض اعسار از پرداخت آن مورد توجه قرار داده شده است. با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی و با گرد آوری مطالب به صورت کتابخانه ای توانستیم به این نتایج برسیم. در مورد وجود فاضل دیه میان زن و مرد در جنایت بر نفس اتفاق نظر وجود دارد و اغلب معتقدند که دیه ی زن نصف دیه ی مرد است. تفاوت بین زن و مرد در قصاص و دیه از احکام ثابت اسلام است و با توجه به روایات صحیح السند قابل تغییر نیست و مسلم است که این حکم، تبعیض بین زن و مرد به لحاظ جنسیت و کم ارزش دانستن جان و حق حیات زن یا ترویج خشونت بر ضد وی نیست و روایات هم ظهور در پرداخت فاضل دیه دارد ولی در مورد جنایت بر مادون نفس روایات فقط دلالت دارد که تا کمتر از ثلث دیه ی زن و مرد برابر است ولی در مازاد بر آن، دیه ی زن به نصف دیه ی مرد کاهش می یابد اما صراحت یا ظهور بر پرداخت فاضل دیه ندارد. علاوه بر این، در مواردی که قصاص منوط به ردّ فاضل دیه توسط ولی دم است، ردّ آن باید قبل از استیفای قصاص باشد.

کلید واژه: دیه، فاضل دیه، قصاص، ولی دم، قصاص عضو، اشتراک در قتل

مقدمه:	۱
۱- بیان مساله	۲
۲- سابقه ی تحقیق	۳
۳- ضرورت و نوآوری تحقیق	۴
۴- سوالات تحقیق	۵
۵- فرضیات تحقیق	۵
۶- هدف ها و کاربردهای تحقیق	۵
۷- روش و نحوه ی انجام تحقیق و بدست آوردن نتیجه	۶
۸- ساماندهی تحقیق	۶
فصل اول: کلیات	۷
بخش اول: مفهوم فاضل ديه	۸
گفتار اول: مفهوم ديه	۸
۱- مفهوم لغوی	۸
۲- مفهوم اصطلاحی	۱۱
الف: ديه از دیدگاه قرآن کریم	۱۲
ب: ديه از دیدگاه فقهای امامیه	۱۳
ج: ديه از دیدگاه قانون	۱۴
گفتار دوم: مفهوم فاضل	۱۹
۱- مفهوم لغوی	۱۹
۲- مفهوم اصطلاحی	۲۰
بخش دوم: تاریخ پیدایش ديه	۲۰
گفتار اول: سیر پیدایش و سابقه ی ديه	۲۰
گفتار دوم: بررسی ديه در حقوق باستان و ادیان الهی	۲۴
۱- ديه در حقوق باستان	۲۴
الف: نمونه هایی از ديه در عصر جاهلیت	۲۴
ب: ديه در قانون گذاری بابل و آشور	۲۵
ج: نمونه هایی از ديه در قانون روم و آنگلوساکسون	۲۶
۲- ديه در ادیان الهی	۲۷
الف: ديه در دین یهود	۲۷
ب: ديه در دین مسیحیت	۲۸

۲۹	بخش سوم: فلسفه ی فاضل ديه ميان زن و مرد
۳۰	گفتار اول: پايين تر بودن ارزش زن نسبت به مرد
۳۳	گفتار دوم: پايين تر بودن نقش زن در وضعيت اقتصادي
۳۹	فصل دوم: بررسي مصاديق فاضل ديه
۴۰	بخش اول: فاضل ديه در قصاص مرد در مقابل زن
۴۱	گفتار اول: نظريه ي موافقين پرداخت فاضل ديه در قصاص مرد در مقابل قتل زن
۴۲	۱- اجماع
۴۵	۲- رواياتي كه دلالت بر تنصيف ديه ي زن نسبت به ديه ي مرد دارند
۴۷	گفتار دوم: نظريه ي مخالفين پرداخت فاضل ديه در قصاص مرد در مقابل قتل زن
۴۹	۱- آيات
۵۶	۲- روايات
۵۹	۳- اصول و قواعد كلي اسلام
۶۷	بخش دوم: فاضل ديه در قصاص زن در مقابل مرد
۶۸	گفتار اول: نظريه ي جواز قصاص زن در مقابل مرد بدون پرداخت فاضل ديه
۷۰	روايات
۷۲	گفتار دوم: نظريه ي جواز قصاص زن در مقابل مرد همراه با پرداخت فاضل ديه
۷۲	روايات
۷۵	بخش سوم: فاضل ديه در اشتراك در قتل
۷۵	گفتار اول: نظريه ي جواز قصاص همه ي شرکاي در جنایت
۷۷	۱- آيات
۷۹	۲- روايات
۸۱	گفتار دوم: نظريه ي مخالف قصاص همه ي شرکاي در جنایت
۸۲	روايات
۸۵	بخش چهارم: فاضل ديه ي زن و مرد در جنایت مادون نفس
۸۵	گفتار اول: نظريه ي وجود فاضل ديه ميان زن و مرد در جنایات مادون نفس
۸۷	روايات
۸۹	گفتار دوم: نظريه ي عدم وجود فاضل ديه ي زن و مرد در جنایات مادون نفس
۹۳	بخش پنجم: فاضل ديه ميان زن و مرد و خنثي
۹۴	گفتار اول: مفهوم خنثي و اقسام آن
۹۴	۱- مفهوم خنثي
۹۴	۲- اقسام خنثي

۹۴	الف - ختنای ظاهر
۹۵	یک - ختنای ذکر
۹۵	دو - ختنای انشی
۹۶	ب - ختنای مشکل
۹۶	گفتار دوم: میزان دیه ی ختنی
۹۸	۱- روایات
۹۹	۲- فتاوی فقها
۱۰۱	فصل سوم احکام فاضل دیه :
۱۰۲	بخش اول: ردّ فاضل دیه قبل از استیفای قصاص
۱۰۳	گفتار اول: فتاوی موافق با ضرورت ردّ فاضل دیه قبل از استیفای قصاص
۱۰۴	روایات
۱۰۵	گفتار دوم: فتاوی فقهایی که بین ردّ فاضل دیه قبل و بعد از استیفای قصاص تفاوتی قائل نشده اند.
۱۰۶	روایات
۱۰۶	جمع بندی روایات و فتاوی فقها
۱۱۱	بخش دوم: اعسار از پرداخت فاضل دیه
۱۱۱	گفتار اول: مواردی که قصاص فقط جنبه ی خصوصی دارد
	۱- اجبار اولیای دم به قبول دیه در حالت اعسار آن ها از پرداخت فاضل دیه بدون نیاز به رضایت جانی
۱۱۱	۲- اجبار اولیای دم به قبول دیه در حالت اعسار آن ها از پرداخت فاضل دیه همراه با رضایت جانی
	۳- اجبار قاتل به پرداخت دیه در صورت تقاضای آن توسط اولیای دم و اعسار آن ها از پرداخت فاضل دیه
۱۱۶	۴- حبس قاتل تا زمان توانمندی مالی اولیای دم
۱۲۴	گفتار دوم: مواردی که قصاص علاوه بر جنبه ی خصوصی جنبه ی عمومی هم دارد
۱۲۷	نتیجه گیری
۱۲۹	پیشنهادات
۱۳۱	فهرست منابع
۱۳۸	چکیده انگلیسی

مقدمه:

در قانون مجازات اسلامی ایران به تبعیت از فقه شیعه تفاوت هایی در اعمال مقررات کیفری بین مرد و زن وجود دارد، همچنان که در اعمال مقررات مدنی نیز برخی تفاوت ها بین زن و مرد به چشم می خورد که در بسیاری از آن موارد حداقل در یک برداشت ظاهری چنین به نظر می رسد که به جنس ذکور، امتیاز و برتری داده شده است. تفکر غالب و حاکم بر جوامع امروزی که در اسناد بین المللی بخصوص اسناد حقوق بشر منعکس است، رعایت تساوی بین زن و مرد و عدم تفاوت بر اساس جنس می باشد. به موجب این طرز تفکر نباید مقرراتی وضع و احکامی مقرر و اجرا گردد که نشان دهنده ی نوعی امتیاز و یا برترنگری مرد نسبت به زن باشد. از جمله ی این احکام قصاص و دیه می باشد. نگرش هایی که در این رابطه وجود دارد ما را برآن داشت تا این موضوع را از نظر فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار دهیم.

اگرچه تردیدی نیست که تفاوت هایی در ساختار طبیعی خلقت زن و مرد وجود دارد و همین تفاوت خود موجب متفاوت بودن وظایف طبیعی و تکالیف و مزایای اجتماعی می گردد و همین متفاوت بودن در وظایف و تکالیف موجب شده که در احکامی مانند قصاص و دیه میان زن و مرد تفاوت وجود داشته باشد.

پژوهش هایی که پیرامون این موضوع انجام شده اعم از مقاله ها و یک مورد پایان نامه می باشد که نویسنده ی این پایان نامه به بیان این موضوع در حقوق کیفری پرداخته است.

از آن جا که قوانین مربوط به قصاص و دیات نقش بسزایی در نظم و پایداری یک جامعه ایفا می کند و با رساندن صدمه یا قتل بر یکی از اعضای خانواده، آزارش در جامعه نیز نمایان می شود در نتیجه محققین و اندیشمندان بسیاری در صدد بررسی این قوانین و مقررات برآمده اند و به گونه های مختلفی این قوانین را توجیه کرده اند، هر چند که عده ای از فقیهان هم با مطرح کردن مخالفت های خود در این موضوع دلایلی هم برای نظر خود بیان کرده اند لذا هدف ما از انجام این پژوهش تبیین وجود فاضل دیه میان زن و مرد در قصاص و دیات می باشد. با توجه به پژوهشی که در این باره انجام داده ایم به نکاتی پی می بریم که در قانون مجازات اسلامی مبهم مانده است لذا برآنیم تا با ایجاد راهکارهای نوین، خلاءهای موجود در قانون مجازات اسلامی در باب قصاص و دیات در خصوص این موضوع را پر کنیم.

روش این پایان نامه توصیفی و تحلیلی می باشد و روش گردآوری مطالب به صورت کتابخانه ای می باشد.

این پایان نامه با عنوان بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه در سه فصل گردآوری شده است که به شرح زیر می باشد: فصل اول تحت عنوان کلیات می باشد که از سه بخش تشکیل شده است، در فصل دوم مصادیق فاضل دیه را بررسی کردیم که شامل پنج بخش می باشد و در فصل سوم به بررسی احکام فاضل دیه پرداخته ایم که مطالب این فصل شامل دو بخش می باشد.

۱- بیان مساله

دیه جبران خسارت و یا جزای مالی است که در برابر جنایت علیه جسم و جان انسان ها تعیین می شود. فاضل دیه نیز به معنای تفاوت در مقدار دیه است و در واقع مربوط به مواردی است که اولیای دم برای اجرای حقشان برای قصاص باید مبلغی به کسی که قرار است قصاص شود، برگردانند قانون مجازات اسلامی به پیروی از نظر فقهای شیعه در قصاص نفس میان زن و مرد تفاوت قائل شده است. طبق این نظریه هر گاه مرد مسلمانی عمداً زن مسلمانی را بکشد، اجرای حکم قصاص منوط به پرداخت مازاد دیه از طرف ولی دم زن است. سوال این است که چرا اگر مردی، زنی را به قتل رساند، اولیای مقتول باید مازاد دیه را بپردازند تا بتوانند قاتل را قصاص نمایند؟ اما در عکس این مساله چنین پرداختی وجود ندارد؟ قانون مجازات اسلامی در ماده ی ۳۸۲ حق مشروط «قصاص» برای زن را بیان نموده است. این ماده چنین مقرر می دارد: «هر گاه زن مسلمانی عمداً کشته شود، حق قصاص ثابت است، لکن اگر قاتل مرد مسلمان باشد، ولی دم باید پیش از قصاص نصف دیه ی کامل را به او بپردازد...»

این حکم شرعی که در قالب این ماده منعکس شده در عمل دو مشکل را ایجاد می کند: اول: اگر ولی دم زن، حاضر به عفو مرد قاتل نبوده و خواهان قصاص وی باشد، تا زمان اجرای قصاص، مرد قاتل زندانی می شود و گاه زندانی شدن مرد مدت زمان طولانی صورت می گیرد چرا که اولیای دم زن پس از مدتی طولانی تمکن مالی از پرداخت فاضل دیه را پیدا می کنند طبیعتاً در این مدت قاتل زندانی می شود زیرا آزادی قاتل ممکن است منجر به فرار وی شود. مشکل این است که زندانی کردن قاتل علاوه بر هزینه های فراوان برای دولت، مجازات مضاعفی

است که ادله‌ی شرعی آن را نفی می‌کند، زیرا مطابق قاعده‌ی فقهی «لا یجنى الجانى على اکثر من نفسه» جنایتکار را نمی‌توان به بیش از جانش مجازات نمود. در نتیجه مرد قاتل که باید قصاص شود، علاوه بر قصاص زندانی شده و زندانی شدن وی خلاف قاعده‌ی فقهی می‌باشد. مشکل دوم: گاه اولیای دم زن به هیچ وجه تمکن مالی پیدا نمی‌کنند و نمی‌توانند نصف دیه را بپردازند، قاتل نیز حاضر به مصالحه با ولی دم زن بر پرداخت دیه نیست و کسی نیز نمی‌تواند او را به پرداخت نصف دیه اجبار نماید، مطابق قاعده، دیه در قتل عمد تصالحی است و تنها در صورتی می‌توان از قاتل عمد دیه گرفت که او راضی باشد. در نتیجه خون زنی که به ناحق کشته شده هدر می‌رود زیرا اولیای دم زن نمی‌توانند قاتل را قصاص کنند و دیه هم نمی‌گیرند. برخی از نویسندگان فقهی و حقوقی این مورد را از مصادیق نابرابری حقوقی در قانون مجازات اسلامی دانسته‌اند. با صرف نظر از مبانی حقوقی، در نگاه سطحی و ابتدایی عدم تساوی حق قصاص زن و مرد برای ما نیز ممکن است ناخوشایند به نظر آید، ولی از جهت مبانی، غیر قابل پذیرش است و این هرگز به معنای کم انگاشتن شخصیت زن نیست. بیش از ده روایت در وسایل الشیعه نقل شده که به روشنی بر این حکم دلالت می‌کند. (عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۹، ۸۰ به بعد) حال آیا به طور قاطع می‌توان گفت که چرا شریعت، دارای چنین حکمی است؟ آیا تفاوت بدین معناست که ارزش زن، کمتر تلقی شده و یا جهت دیگری دارد؟ از آن جا که قطعاً زن و مرد در انسانیت و منزلت و شخصیت انسانی و معیارهای فضیلت، مساوی‌اند و این باور را می‌توان از آیات و روایات فراوان استنباط کرد تردیدی باقی نمی‌ماند که این تفاوت‌ها ناشی از کم ارزش دانستن زن نیست، بلکه جهت و حکمت دیگری دارد اما با اندیشه در این احکام می‌توان حکمت و فلسفه‌ی آن‌ها را تا حدودی دریافت.

۲- سابقه‌ی تحقیق

مباحث مربوط به قصاص و دیات، از لحاظ فقهی و حقوقی سابقاً نیز در کتاب‌ها و مقالاتی مورد بررسی قرار گرفته است. بنابر تحقیق مورد نظر که از لحاظ فقهی و حقوقی، فاضل دیه را مورد بررسی قرار داده‌ام، آقای محمد حسن فقیهی در پایان نامه‌ی «فاضل دیه در حقوق کیفری» به بررسی مصادیق فاضل دیه پرداخته است و به این نتیجه رسیده است که تفاوت در

قصاص و دیه میان زن و مرد از مصادیق نابرابری حقوقی در قانون مجازات اسلامی است و در چکیده‌ی پایان‌نامه‌ی خود این نتیجه را بیان کرده است که در حقوق اسلام و ایران میان زن و مرد و موارد دیگر فاضل دیه وجود دارد لیکن راه علمی و عملی از جمله پیروی از فتاوی معتبر غیرمشهور، استفاده از بیمه و یا تاسیس بنگاه‌های خیریه را برای در نظر گرفتن دیه‌ی مساوی پیشنهاد کرده است، علاوه بر آن نیز به این نتیجه رسیده است که هر گاه در جنایات عمدی قبل از ردّ فاضل دیه به جانی امکان قصاص وجود نداشته باشد می‌توان اولیای دم را به پذیرش دیه و انصراف از قصاص بدون لزوم جلب رضایت جانی اجبار و یا فاضل دیه را از بیت المال پرداخت کرد.

۳- ضرورت و نوآوری تحقیق

تفاوت دیه و قصاص مرد و زن از جمله موضوعات بحث برانگیز دوره‌های اخیر و به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده و هست. بحث پیرامون تفاوت بین زن و مرد در برخی مقررات اسلامی از جمله قصاص و دیه سابقه‌ای طولانی دارد لیکن در قرن اخیر ابعاد وسیع‌تر و جدی‌تری پیدا کرده است گاه سخن از بازخوانی مجدد منابع احکام برای استنباط حکمی تازه در این باره است و زمانی بحث از نقش و تاثیر زمان و مکان در این مسئله یا کم ارزش شمرده شدن جان و حق حیات زن در قانون قصاص و دیه و ارتباط این قانون با ترویج خشونت بر ضد زنان است. تغییر در ساختار جامعه و خانواده و تغییر در پیش‌ها و نگرش‌های عمومی درباره‌ی زن و مرد پشتمانه‌ی جدی این گونه بحث‌هاست در نتیجه در کشور ایران و مخصوصاً بعد از انقلاب اسلامی عده‌ای از محققین در صدد بررسی موضوع فاضل دیه میان زن و مرد برآمدند و هریک دیدگاهها و نظریات خودشان را مطرح کردند. آنچه در اینجا حائز اهمیت و ضرورت می‌باشد تردیدها و نظریات متفاوتی است که مطرح شده که در مجموع ضرورت بررسی این موضوع را ایجاب می‌کند لذا در صدد بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه برآمدیم.

۴- سوالات تحقیق

- ۱- آیا در حقوق اسلام و ایران میان دو انسانی که از لحاظ جنسیت متفاوتند فاضل دیه وجود دارد؟ اگر وجود دارد این تفاوت بر چه مبنایی است؟
- ۲- در مواردی که فاضل دیه وجود داشته و از طرفی جنایت عمدی مستوجب قصاص باشد آیا استیفای قصاص منوط به ردّ فاضل دیه قبل از آن است؟ یا اینکه می توان قصاص را اجرا و سپس فاضل دیه را پرداخت کرد؟
- ۳- در موارد لزوم پرداخت فاضل دیه چنانچه اولیای دم خواهان قصاص باشند و با وجود تمکن مالی، از پرداخت فاضل دیه خودداری کنند و باعث تأخیر اجرای حکم قصاص شوند آیا حاکم شرع می تواند ولی دم را به پرداخت فاضل دیه اجبار کند؟

۵- فرضیات تحقیق

- ۱- در حقوق اسلام و ایران میان زن و مرد فاضل دیه وجود دارد. مبنای این تفاوت، تفاوت در بازده اقتصادی زن و مرد است.
- ۲- در هر مورد که باید فاضل دیه داده شود استیفای قصاص منوط به ردّ فاضل دیه می باشد و قبل از آن نمی توان حق را اجرا کرد.
- ۳- حاکم شرع می تواند ولی دم را به پرداخت دیه اجبار کند زیرا باید تکلیف قاتل مشخص شود.

۶- هدف ها و کاربردهای تحقیق

هدف از پرداختن به این تحقیق در حقیقت تبیین وجود فاضل دیه در فقه و حقوق ایران است. همچنین از دیگر اهداف پرداختن به این موضوع، تحلیل مبانی فاضل دیه در کتاب و سنت و نقد و بررسی آرای فقها در این زمینه می باشد لذا در این پایان نامه در صدد بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه هستیم تا با بررسی دلایل و مبانی آن حکمت و فلسفه ی این تفاوت را در یابیم. از

جمله کاربردهای این تحقیق آگاه کردن و افزایش سطح علم دانشجویان، اساتید و بطور کلی اندیشمندان فقهی و حقوقی می باشد.

۷- روش و نحوه ی انجام تحقیق و بدست آوردن نتیجه

روش این پایان نامه توصیفی و تحلیلی می باشد و روش گردآوری مطالب به صورت کتابخانه ای می باشد.

۸- ساماندهی تحقیق

این پایان نامه با عنوان بررسی فقهی و حقوقی فاضل دیه در سه فصل گردآوری شده است که به شرح زیر می باشد:

فصل اول تحت عنوان کلیات می باشد که از سه بخش تشکیل شده است، بخش اول شامل مفاهیم دیه و فاضل می باشد، بخش دوم تاریخ پیدایش دیه و بخش سوم فلسفه ی فاضل دیه میان زن و مرد می باشد. فصل دوم به بررسی مصادیق فاضل دیه اختصاص دارد که شامل پنج بخش است. در بخش اول به فاضل دیه در قصاص مرد در مقابل زن پرداخته ایم. بخش دوم، فاضل دیه در قصاص زن در مقابل مرد می باشد. بخش سوم فاضل دیه در اشتراک در قتل، بخش چهارم، فاضل دیه در جنایات مادون نفس می باشد و در بخش آخر به فاضل دیه میان زن و مرد و ختشی پرداخته ایم. و فصل سوم که احکام فاضل دیه است شامل دو بخش است در بخش اول به ردّ فاضل دیه قبل از استیفای قصاص پرداخته ایم و در بخش دوم اعسار از پرداخت دیه را مطرح کرده ایم.

فصل اول: کلیات

در فصل اول تلاش می کنیم به معنای دیه و فاضل از جنبه های مختلف، تاریخ پیدایش دیه و همچنین فلسفه ی فاضل دیه میان زن و مرد پردازیم.

بخش اول: مفهوم فاضل دیه

برای وارد شدن در هر بحثی اولین قدم آشنایی با واژگان و لغات آن است که در این بخش ابتدا به مفاهیم دیه و فاضل از نظر مفهوم لغوی و اصطلاحی می پردازیم، سپس تعریف دیه را از نظر قانون و فقهای مذهب امامیه مورد بررسی قرار می دهیم.

گفتار اول: مفهوم دیه

۱- مفهوم لغوی

«کلمه ی دیه به کسر دال و فتح یا از ماده ی ودی، یدی، دیه در لغت به معنای خون بهاست و تائ آن عوض فاء الفعل محذوف (واو) است همانند: وعد، یعد، عده». (حسینی دشتی، ۱۳۷۶، ج ۵، ۵۱۴)

طبرسی در ریشه یابی این واژه فرموده است: وادی کرانه ی کوه و مجرای بزرگ آب (نهر) را می گویند و در اصل به معنای بزرگی امر است و خون بها را از آن دیه می گویند که عطایی است در مقابل امر عظیم یعنی قتل. (قرشی، ۱۴۱۲، ج ۷، ۱۹۴)

بعضی گفته اند: وادی به دره های پایین کوه که همه ی آب ها در مواقع بارندگی در آن جمع می گردد، گفته می شود و خون بها نیز چون مال زیادی است که جمع آوری شده است تا در عوض کشته پرداخت شود، دیه نامیده شده است. (قریب، ۱۳۶۶، ج ۲، ۶۸۸)

دیه^۱ [= ع . دیه - دیت] (ا .) پولی که قاتل یا اقوام او برای جبران قتلی که واقع شده پردازد؛ خون بها. (معین، ۱۳۶۴، ج ۲، ۱۶۰۲)

در لغت نامه ی دهخدا در رابطه با واژه ی دیه چنین آمده است: دیه. [دِی] [ع] از ماده ودی). دیه. دیت. اصطلاح فقهی است و عبارت از مالی است که در مقابل جرح و قتل و نقص عضو باید جانی به مجنی علیه یا ورثه ی او بدهد و در اسلام در موارد مختلف دیه واجب است و در مواردی قصاص یا دیه هر یک روا باشد بسته به نظر ولی دم است. در قتل عمد صاحب دم مخیر است بین دیه (جزاء نقدی) یا قصاص یا عفو و دیه ی زن نصف است در تمام مواردی که معین است یا مخیر است. (دهخدا، ۱۳۵۱، ج ۱۳، ۶۱۴)

در فقه و حقوق اسلامی مالی که بدل نفس محسوب می شود و از جانب کسی که مرتکب قتل یا جرح شده است به منظور اسقاط حق قصاص به ولی دم پرداخت می شود به فارسی خون بها و در نزد عوام پول خون خوانده می شود. در عهد جاهلیت اعراب غالباً در مورد وقوع قتل به موجب قوانین قصاص اقدام به قصاص می کرده اند اما گاه و مخصوصاً در مواردی که از قصاص نومید می شده اند ظاهراً به دیه قناعت می کرده اند. البته حدود میزان دیه برحسب اوضاع و احوال و به تفاوت ضعف دیه بر حسب اوضاع و احوال و به تفاوت ضعف و قدرت قبایل اختلاف پیدا می کرده است و به تفاوت از ده شتر ماده تا یکصد شتر ماده بوده است و گاه از این میزان نیز بیشتر می شده است. (دهخدا، ۱۳۵۱، ج ۱۳، ۶۱۴)

مال معین یا نامعینی که در ازای ایراد صدمه یا ریختن خون قرار می گیرد، در نقاط مختلف عالم به تناسب اختلاف زبان، اسامی گوناگون دیگری پذیرفته است. قبایل انگلیسی زبان، نام Blood Money را برای آن برگزیده بودند. در نزد برخی از قبایل صحرای غربی مصر، به اسم

۱. diye. (e-)

«سلاک» معروف است. اعراب ساکن صحرای سینا در حالت قتل خطایی آن را «مده» و درحالت قتل عمد «دلیخه» می نامند. قبایل عراقی بر آن اسم «خشم» اطلاق می کنند و قبایل سومالیایی نام «جر» و قبایل سودانی نام «ابوک» بر آن می نهند. در میان قبایل عرب پیش از اسلام، اسامی «عقل»، «ارش»، «دیه» متداول بوده و قرآن کریم از میان آن ها، نام دیه را برگزید. (میرسعیدی، ۱۳۷۳، ۲۱)

«دیه به کسر دال به معنای حق قتیل است و جمع آن دیات است که در اصل ودی بوده است که «واو» آن حذف و «هاء» به جای آن قرار داده شده است.» (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ۳۸۳؛ فراهیدی، ۱۴۱۰، ج ۸، ۹۹)

ودی معانی مختلفی دارد همچون جاری شدن چیزی، جاری شدن چیز مایع، نابودی و هلاکت و ... هنگامی که این کلمه به صورت دیه درآید معنای خون بهای مقتول یا عضو را پیدا می کند و این معنا به معنای اصلی کلمه نزدیک است، چون عامل خون بها، ریختن و جاری کردن خون مجنی علیه است و به اصطلاح در اینجا علت، جاری کردن خون و معلول، خون بهاست که هر گاه به صورت فعل ودی درآید به معنای پرداخت خون بها خواهد بود. (زراعت، ۱۳۷۸، ۲۶)

در مصباح المنیر چنین آمده است: «ودی القاتل القتیل (یدیه) (دیه) اذا اعطى ولیه مال الذی هو بدل النفس» (المقری، ۱۴۰۵، ج ۲، ۶۵۴)

در کتاب المنجد آمده است:

ودی: ودی یدی و دیا و دیه القاتل القتیل: قاتل خونبهای مقتول را داد.

ءاتدی إتداءً: خون بهای مقتولش را گرفت و قاتل را قصاص نکرد. الدیه ج دیات: مالی که به

عنوان خون بها داده می شود. (رحیمی اردستانی، ۱۳۷۷، ج ۲، ۱۲۶۲)

«العقل الدیه» عقل به معنی دیه است بدین سبب که قاتل باید تحمل پرداخت آن را بنماید.»

(طریحی، ۱۴۱۶، ج ۵، ۳۵۸)

راغب اصفهانی در مفردات بیان می کند: «اصل العقل الامساک و الاستمساک کعقل البعیر

بالعقال» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۵۷۸) عقل اصلاً به معنی منع و باز دارنده است و قاتل را از

ارتکاب قتل منع می کند و یا به معنی بستن شتر در مقابل خانه ی ولی دم است که عقاب می نامند.

در تمام کاربردهایی که عرب درباره ی فعل ودی و مشتقات خود دارد، معانی هلاکت و نابودی، جریان یافتن چیزی مانند آب، آمده است، آن گاه در دین اسلام لفظ دیه با توجه به این معانی با مناسبت در معنای مالی که در اثر جنایت بر مقتول به اولیای دم پرداخت شود و گاهی به جای دیه دم اطلاق می شد که این نام گذاری از باب تسمیه ی مسبب (دیه و خون بها) به اسم سبب (خون) می باشد. (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۳، ۲)

همان طور که گفته شد به رغم این که کلمه ی عقل در اصل به معنای منع و نهی بوده است ولی کثرت استعمال و استفاده از آن به جای دیه موجب شده است معنای دیه جایگزین معنای حقیقی شود، به گونه ای که برخی از فقهای عامه آن را بر دیه ترجیح داده و در کتاب ها و آثار فقهی خود بابتی را به نام «باب العقل» اختصاص داده اند، به هر حال دیه و عقل از حیث معنای لغوی مترادف هستند.

۲- مفهوم اصطلاحی

معنای اصطلاحی کلمات به نحوی با معنای لغوی آن ها تناسب دارد و اصولاً فقها و حقوق دانان و دانشمندان هر علمی با توجه به موارد استعمال کلمات در معنای لغوی آن ها سعی دارند تا یک تعریف و مفهوم صحیح و کامل و کاربردی از این کلمات و واژه ها ارائه دهند. معنای اصطلاحی دیه نیز در این رهگذر با معنای لغوی آن بسیار نزدیک است و برای همین مفاهیمی که حقوق دانان و فقها از این کلمه ارائه کرده اند مشابه یکدیگر است که ما نیز در این میان کوشش داریم به آنها اشاره داشته باشیم.

در این قسمت ابتدا تعریف دیه را از دیدگاه قرآن و فقها بیان خواهیم کرد و نظریات فقهای امامیه را در این خصوص بیان می نماییم و سپس دیه را از دیدگاه قانون بیان خواهیم کرد.